

Uløste problemer i de danske historiske nationalregnskaber

Ole Hyldtoft

Institut for Historie, Københavns Universitet

SUMMARY: The two long-term Danish historical national accounts series were published by Kjeld Bjerke & Niels Ussing in 1958 and Svend Aage Hansen in 1974. Recently a number of scholars have stressed the need for a new generation of long-term Danish series. The article discusses a number of unsolved problems connected with the existing series which a future revision will have to deal with. The selected problems are: a better documentation, an extension of the series back to 1750, a revision of the price deflations, new series for agriculture and manufacturing industry, more attention to the informal sector, revised series for investments, and new series for the Danish capital stock.

De to store historiske nationalindkomstserier i Danmark er udarbejdet af henholdsvis Kjeld Bjerke & Niels Ussing og Svend Aage Hansen. De blev publiceret med relativt kort mellemrum i 1958 og 1974. Især Svend Aage Hansens tal har fået en næsten officiel status. I de seneste år har der dog været en voksende kritik af nogle af Svend Aage Hansens serier, kædet sammen med et ønske om en ny generation af historiske nationalindkomstserier, som det allerede er sket i flere af vore nabolande (f.eks. Viby Mogensen, 1985b og 1987, og Nilsson, 1991). Nogle af disse kritikpunkter vil blive taget nærmere op i denne artikel, dels for at vise forskellige begrænsninger ved de foreliggende serier, dels og navnlig for at pege på nogle frugtbare muligheder for en ny generation af historiske serier.

Dokumentationen

I bestræbelserne for at forbedre nogle af serierne har det været et gennemgående problem, at den publicerede dokumentation ofte er for uspecifik til en egentlig kontrol og som udgangspunkt for reviderede serier. Selv de mere gennearbejdede serier volder problemer. Det gælder Statistisk Departement, Svend Aage Hansen og stedvist

Jeg takker Jørgen Peter Christensen, Svend Aage Hansen, Niels Kærgård, Poul Milhøj, Gunnar Viby Mogensen, Carl-Axel Nilsson og Niels Ussing for kyndige og nyttige kommentarer til manuskriptet, selv om jeg ikke altid har ladet mig overbevise af de fremsatte synspunkter. Hyldtoft (1993a og 1993b) giver en oversigt over de danske nationalindkomstberetningers historie og over de danske historiske nationalindkomstserier.

Uløste problemer i de danske historiske nationalregnskaber

Ole Hyldtoft

Institut for Historie, Københavns Universitet

SUMMARY: The two long-term Danish historical national accounts series were published by Kjeld Bjerke & Niels Ussing in 1958 and Svend Aage Hansen in 1974. Recently a number of scholars have stressed the need for a new generation of long-term Danish series. The article discusses a number of unsolved problems connected with the existing series which a future revision will have to deal with. The selected problems are: a better documentation, an extension of the series back to 1750, a revision of the price deflations, new series for agriculture and manufacturing industry, more attention to the informal sector, revised series for investments, and new series for the Danish capital stock.

De to store historiske nationalindkomstserier i Danmark er udarbejdet af henholdsvis Kjeld Bjerke & Niels Ussing og Svend Aage Hansen. De blev publiceret med relativt kort mellemrum i 1958 og 1974. Især Svend Aage Hansens tal har fået en næsten officiel status. I de seneste år har der dog været en voksende kritik af nogle af Svend Aage Hansens serier, kædet sammen med et ønske om en ny generation af historiske nationalindkomstserier, som det allerede er sket i flere af vore nabolande (f.eks. Viby Mogensen, 1985b og 1987, og Nilsson, 1991). Nogle af disse kritikpunkter vil blive taget nærmere op i denne artikel, dels for at vise forskellige begrænsninger ved de foreliggende serier, dels og navnlig for at pege på nogle frugtbare muligheder for en ny generation af historiske serier.

Dokumentationen

I bestræbelserne for at forbedre nogle af serierne har det været et gennemgående problem, at den publicerede dokumentation ofte er for uspecifik til en egentlig kontrol og som udgangspunkt for reviderede serier. Selv de mere gennearbejdede serier volder problemer. Det gælder Statistisk Departement, Svend Aage Hansen og stedvist

Jeg takker Jørgen Peter Christensen, Svend Aage Hansen, Niels Kærgård, Poul Milhøj, Gunnar Viby Mogensen, Carl-Axel Nilsson og Niels Ussing for kyndige og nyttige kommentarer til manuskriptet, selv om jeg ikke altid har ladet mig overbevise af de fremsatte synspunkter. Hyldtoft (1993a og 1993b) giver en oversigt over de danske nationalindkomstberetningers historie og over de danske historiske nationalindkomstserier.

selv for Bjerke & Ussings serier, der ellers, bortset fra landbruget, er relativt tæt dokumenterede.¹

Størst problemer volder naturligvis de ældre og forholdsvis usikre serier hos Sv. Aa. Hansen. Et måske lidt outreret eksempel illustrerer nogle af vanskelighederne. For hoteller m.v. »er kalkulationen (i løbende priser) foretaget på principielt samme måde som for håndværket, nemlig ved kombination af folketællingens erhvervsoplysninger og de foreliggende løndata« (Hansen, 1972). Allerede det første må have givet store problemer for den tidlige periode, og har vi overhovedet løndata på dette område før o. 1900? Deflateringen til 1929-priser er sket med samme konsumprisindeks som for håndværket. I løbende priser voksede håndværk m.v. med 16% og hoteller m.v. med 19% fra 1818 til 1819, men i 1929-priser lå væksten i de to erhverv overraskende på henholdsvis 0,7% og 33% fra 1818 til 1819. Med det meget disparate materiale fra 1800-tallet har det ikke været muligt for Sv. Aa. Hansen at publicere hele dokumentationen og de mange mellemregninger.

For at den kommende forskning kan arbejde videre med forgængernes serier, er det afgørende at få adgang til og sikre bevaringen af både Statistisk Departement, Bjerke & Ussing og Sv. Aa. Hansens detaljerede dokumentation og mellemregninger. Og ved en samlet nybearbejdning er det vigtigt fra begyndelsen at være opmærksom på, at en meget omhyggelig og let tilgængelig dokumentation ikke mindst af de mere usikre serier vil være en betydelig hjælp for den fremtidige forskning.

Den tidsmæssige dækning

I de foreliggende serier er det især 1. og 2. verdenskrig, som giver brud i opgørelserne. Derudover kommer mulighederne for at udvide serierne bagud i tiden. Selv om det vil støde på hindringer at få styr på udviklingen under de to verdenskrige, er det en vigtig opgave både for kontinuiteten i serierne og for at kunne understøtte en analyse af den økonomiske udvikling under de to krige. Opgaven lettes af, at den stærke udbygning af det administrative apparat under krigen aflejrte et betydeligt materiale.

Alvorligst er bruddet under 2. verdenskrig, hvor der kun foreligger nogle usikre hovedtal. Det er en almindelig opfattelse i dansk økonomisk historie, at samfundet efter 2. verdenskrig opførte sig helt anderledes end tidligere: staten søgte med succes at styre og fremme den økonomiske vækst, investeringerne lagde sig på et nyt og højere niveau, og det samme gjorde væksten (f.eks. Hansen, 1972, 28-33). Opfattelsen er muligvis rigtig, men uheldigvis falder niveauskiftet sammen med et statistisk brud.

1. F.eks. fremgår det ikke tydeligt hos Bjerke & Ussing, hvordan skatteyderne i landdistrikterne i 1870 er blevet fordelt på henholdsvis landbrug og øvrige erhverv. Det er formentlig sket med udgangspunkt i de forud etablerede arbejdsstyrketal, en metode som næppe er uden skævheder. De bedst dokumenterede serier er Danmarks Statistiks nationalregnskabsstal for de seneste år, jfr. en række Nationalregnskabsnotater og Arbejdsnotater.

Kampmanns serier fra 1930'erne blev blot summarisk videreførte til 1946 på grundlag af skattestatistikken, og bruddet blev ikke repareret senere. I stedet opbyggede Statistisk Departement fra 1946 nye serier fra bunden på et til dels nyt metodisk grundlag. Ganske vist søgte man i 1951 og senere i 1955 og 1962 at kæde de nye serier sammen med henholdsvis 1939 og 1938, men flere forhold vækker betænkelighed (Det statistiske Departement 1951, 1955 og 1962).

Den nye metode fra 1946 ændrede selve grundlaget for beregningen af nationalindkomsten, investeringerne og den offentlige sektor.² Resultatet blev, at bruttonationalproduktet i 1946 steg fra de tidligere ca. 13 mia. kr. til ca. 15,5 mia. kr. (Det statistiske Departement, 1951, 18-19). Statistisk Departement er meget sparsom med reviderede tal fra slutningen af 1930'erne, der kan sammenlignes med den ældre opgørelse, men når de foreligger, støder læseren på flere mærkelige tal.³ Det er desuden påfaldende, at Bjerke & Ussing i den tidlige udgave fra 1955 ikke konstaterede en markant stigning i investeringsraten fra 1930'erne til 1947-52, med blot en vækst fra 12% til 14% i bruttoinvesteringernes andel af rådighedsbeløbet (Bjerke, 1955, 132). Endvidere virker tendensen i erhvervsfordelingen efter Sv. Aa. Hansens tal overraskende. De tertiære erhvervs andel (ekskl. de offentlige ydelser) af den samlede bruttofaktorindkomst i løbende priser skal således have udviklet sig fra 43% i 1939, over 36% i 1950, 37% i 1960 og 36% i 1970 til 44% i 1979 (Hansen, 1974). Selv med færre husassistenter, huslejloft og gode landbrugspriser i 1950 virker bruddet fra 1939 til 1950 meget voldsomt.⁴ Også omkring 1. verdenskrig er det let at pege på mærkelige spring i tallene, men pladsen tillader ikke eksempler.

Den største kronologiske udfordring ligger i at føre serierne tilbage i tid fra 1818. Det mest oplagte ville være at tage udgangspunkt i 1750, kort før de store moderniseringer satte ind. Et sådant projekt ville naturligvis indebære ret så usikre beregninger og strække begrebsapparatet nær sin grænse. Men selv usikre skøn kan være frugtbare, når de dokumenteres omhyggeligt. Og Danmark er måske internationalt et af de få lande, hvor det er muligt at komme igennem på en rimelig måde med sådanne beregninger. Landet var lille og økonomisk og kulturelt relativt homogent. Den kamerali-

2. De vigtigste ændringer i 1946 bestod i en tilpasning til de andre nordiske lande på følgende områder: 1) mens udgifterne til vedligeholdelse og reparation samt visse redskaber tidligere blev opfattet som en omkostning svarende til rå- og hjælpestoffer, blev denne post nu medtaget under investeringerne; 2) en del af de offentlige ydelser, der tidligere ligeledes blev opfattet som en fradragspost som rå- og hjælpestoffer, blev nu opfattet som kollektivt konsum; og 3) materialet for visse erhverv var mere fuldstændigt end i 1930'erne.

3. F.eks. spørger man sig, hvordan kan en nettofaktorindkomst på 152 mio. i 1939 for skovbrug, gartneri og fiskeri blive hævet til en bruttofaktorindkomst samme år på 251 mio. kr.? (Det statistiske Departement, 1948, 151-53, og 1951, 93-98). Poul Milhøj mener, at forskellen forklares ved den ændrede placering af reparation og vedligeholdelse.

4. En god hjælp til at forbinde tallene før og efter 2. verdenskrig giver Kim Abildgren og Anders Nørskovs store opgave i økonomi om konstruktionen af en input-outputtabel for 1934 (Abildgren og Nørskov, og Danmarks Statistik, 1992).

stiske statsforvaltning kombineret med en i perioder livlig offentlig debat aflejrede et betydeligt relevant materiale. Den frodige landbrugshistoriske forskning er da også så småt begyndt at tage spørgsmålet op for landets hovederhverv (Henriksen, 1990, og Jensen, 1991). At gå væsentligt længere tilbage end 1750, som foreslået af professor Angus Maddison på mødet i København i september 1992, vil ikke blot støde på store dataproblemer, men navnlig, med det daværende selvforsyningsamfund, true med at sprænge grundprincipperne i det benyttede begrebsapparat.

Deflateringen og lønsierne

I fastprisberegningerne benytter Bjerke & Ussing og Sv. Aa. Hansen begge 1929-priserne som basis, efter anbefaling fra International Association for Research in Income and Wealth (IARIW). Begge og navnlig Sv. Aa. Hansen støtter sig på et stort antal sektorprisindeks. Reelt er det dog formentlig højst landbrugsvarerne som frem til 1929 direkte knyttes til priserne i 1929. For tiden efter 1929 virker det, som om begge i hovedsagen kæder serierne sammen på grundlag af den offentlige statistiks skiftende basisår. Noget lignende gælder tydeligvis også for flere af serierne forud for 1929. Det giver en ret uoverskuelig fastprisberegning, men er trods alt nok at foretrække fremfor en konsekvent anvendelse af 1929-priserne. F.eks. er 1929-priser næppe velegnede til en fastprisberegning af produktionen i 1820'erne.

I den nyeste engelske forskning har en ændret deflatering med overgang til kædeindeks, der afspejler de enkelte sektors skiftende betydning, ført til drastiske revisioner af nationalindkomsttallene i faste priser. Til dels på samme grundlag har en række forfattere rejst kritik af Sv. Aa. Hansens deflateringsteknik (Krantz 1974-75, Viby Mogensen, 1985b og 1987, Kristensen, 1987 og 1989, og Nilsson 1991).

Et andet generelt problem er de benyttede lønsier for byerhvervene, der hos Sv. Aa. Hansen danner grundlag for udregningen af indkomsten i flere større erhverv. For tiden fra 1870 til 1914, hvor beregningerne støtter sig på Jørgen Peter Christensens lønsier, er problemerne formentlig af begrænset omfang, selv om niveauet nok bliver lidt for højt, fordi der ikke tages hensyn til sæson- og konjunkturarbejdsløshed. Desuden er det vanskeligt at vurdere den benyttede tommelfingerregel, at selvstændige tjente dobbelt så meget som lønmodtagerne. For den forudgående periode fra 1818 til 1870, hvor lønmaterialet er langt mere spinkelt, har Sv. Aa. Hansen med stor dristighed konstrueret sit eget indeks for byarbejdernes løn (Hansen, 1972, 225, og 1974, 298). Resultatet ser umiddelbart lidt mærkeligt ud. Det gælder især den påståede lønstigning på 36% fra 1855 til 1856, der ikke stemmer overens med Jørgen Pedersen og Richard Willerslevs lønstudier. I nye studier når Jørgen Peter Christensen på grundlag af en bearbejdning af materialet fra 1830 til 1870 frem til et resultat, der på en række punkter adskiller sig fra Sv. Aa. Hansens serier (Christensen, 1992a, og Christensen, 1992b).

Landbruget og industrien

Som det største erhverv gennem det meste af perioden tiltrækker landbruget sig særlig interesse. Også derudover peger en række forhold på behovet for en grundlæggende nyopstilling af landbrugsserierne. Som nævnt støtter både Bjerke & Ussing og Sv. Aa. Hansen sig på Peter Døssings landbrugstal. For det meste af perioden, tiden efter 1875, er disse tal svagt dokumenterede, selv om man næppe går meget forkert ved navnlig at henvise til E. Lindhards fyldige landbrugshistoriske fremstilling fra 1926 (Lindhard, 1926). Det er endvidere bekymrende, at fædrene bag de danske hovedserier og flere fremtrædende landbrugshistorikere holder en betydelig distance til Døssings tal. Endelig vil en nyopstilling for det 20. århundrede kunne støtte sig på det meget store landbrugsstatistiske materiale, der er publiceret af Statistisk Departement (Det statistiske Departement, 1958 og Danmarks Statistik 1968-69).

For industrien er en revision allerede så småt i gang. I detaljer er det ikke muligt at følge Sv. Aa. Hansens beregninger, men de må have involveret ret så mange dristige skøn. Forud for 1897 støtter Sv. Aa. Hansen sig på Richard Willerslevs bearbejdelse af tællingerne i 1855, 1871-73 og 1881-83 samt på Arbejds- og Fabrikstilsynets opgørelser 1875-1900. Nyere forskning har imidlertid vist, at Willerslev undervurderer industriens omfang i 1855 og 1882, og at Arbejds- og Fabrikstilsynet giver et skævt indtryk af tendensen. F.eks. skal Willerslevs skøn for København i 1855 på 4.400 arbejdere formentlig opjusteres til mindst 10.000 arbejdere (Hyldtoft, 1984). Desuden medtager Sv. Aa. Hansen i overensstemmelse med datidens industridefinition ikke mejerier, slagterier, tørvefabrikker og virksomheder med over 5 arbejdere i såkaldte håndværksfag under industri. På grundlag af supplerende materiale har Niels Buus Kristensen revideret BFI-beregningerne for industrien 1872-1913. I løbende priser viser de nye beregninger et højere niveau og en svagere vækstrate (Kristensen, 1987 og 1989).

Endnu stærkere revisioner må forventes i den forudgående, stærkt omdiskuterede periode, fra 1855 til 1872. Dertil kommer, at det for industrien skulle være muligt at etablere tålelige skøn også for første halvdel af det 19. århundrede og et stykke ned i det 18. århundrede. I betragtning af den herskende tendens til at flytte den begyndende industrialisering bagud fra 1855, ville sådanne serier være værdifulde. Kristensens ovennævnte revision inddrager alene mejerier med over 5 arbejdere under industrien. Formentlig bør samtlige mejerier overføres til industrien, med ganske kraftige ændringer til følge. Endelig virker det i dag mindre overbevisende, at bøndernes »husflid« i form af brygning, slagtning, bagning, vævning m.v. hos Sv. Aa. Hansens placeres under Landbrug m.v. og ikke blandt de sekundære erhverv.⁵ Med husfliden er vi ovre i den uformelle sektor.

5. I praktisk henseende er dette naturligvis et mindre problem, idet sektoren blot kan flyttes over til de sekundære erhverv. Samtidig er det endnu et eksempel på, at de tidligere definitioner næsten systematisk overvurderer landbrugets omfang.

Den uformelle sektor

I de senere år har der været en voksende opmærksomhed over for den uformelle sektor. Denne sektor giver særlige problemer, både med hensyn til data og de benyttede begreber. De er imidlertid vigtige at tage op, navnlig når serierne går tilbage til begyndelsen af det 19. århundrede. Et første karakteristisk problem er kornforbruget til menneskeføde på landbrugsejendommene. Her antager Peter Døssing øjensynligt og med ham Bjerke & Ussing og Sv. Aa. Hansen, at dette lå uforandret på 180 kg pr. capita såvel på landet som i byerne fra begyndelsen og helt frem til et ikke nærmere angivet tidspunkt. En dristig og ikke helt overbevisende antagelse.

Andre problemer knytter sig til »bøndernes husflid«. For beregningen af denne sektor støtter Sv. Aa. Hansen sig på et ikke nærmere belagt udsagn hos Cohn (Døssing) om, at værdien af disse arbejder for 1870'erne er anslået til o. 15 mio. kr. og muligvis for 1830'erne på grundlag af det lavere prisniveau kan regnes til 5-10 mio. kr. Efter at have slettet »muligvis« benytter Sv. Aa. Hansen derefter disse to tal til på en vanskeligt gennemskuelig måde at anslå udviklingen i bøndernes husflid fra 1818 til 1914, hvorefter den anses for ophørt. Det sidste får så være. Men er niveauet ikke meget for lavt? I 1846 erklærede A. F. Bergsøe uden forbehold, at »husfliden er den vigtigste af de forskellige hovedarter af råstoffers forædling« (Bergsøe, 1846). Sv. Aa. Hansens BFI for håndværk og industri i 1846 er 53 mio. kr. i løbende priser. Dermed er problemerne imidlertid ikke udtømte. Hvorfor skal smør- og osteproduktionen på landbrugsejendommene ikke medtages?⁶ Er det kun bøndernes husflid, som er værdig til at skulle medregnes? Det måske største problem er imidlertid de hyppige bierhverv, især på landet i første halvdel af det 19. århundrede, men også senere (Henningesen, 1944). Gunnar Viby Mogensens nye undersøgelser viser, at problemer af til dels lignende karakter under betegnelsen »sort arbejde« også trænger sig på i det moderne samfund. Det er allerede nu muligt at skønne over nogle udviklingstendenser for denne sorte eller grå sektor for de seneste år (Viby Mogensen, 1985a, og 1990).

Et tredje, tilknyttet problem er de gifte kvinders husholdningsarbejde. H. N. Skade medtog dette område i 1932 for året 1929, og også Statistisk Departements arbejder bringer tal for værdien af husligt arbejde i eget hjem, tal der dog ikke indgår i den samlede opgørelse af nationalproduktet (Skade, 1932, og Det statistiske Departement, 1948, 1948a, 1951b og 1955). I 1980'erne blev spørgsmålet igen taget op på nyere materiale (Bonke, 1987). Desuden har Helle Schönemann-Paul efter svensk forbillede søgt at værdisætte husholdningsproduktionen i Danmark hvert år for hele perioden fra 1787-1970 (Schönemann-Paul, 1989).

Den uformelle sektor har fortsat stor økonomisk og social betydning, og tidligere hørte den blandt de dominerende samfundssektorer. Forsøg på at kvantificere og karakterisere ændringerne i det uformelle arbejde over en meget lang tidsperiode vil give

6. Sv. Aa. Hansen mener ikke, at dette er noget problem, da det her drejer sig om egentlig landbrugsproduktion. Det er imidlertid ikke uden videre givet, hvis man forlader den ældre definition af landbruget.

væsentlige bidrag til dansk økonomisk historie. Det er endvidere metodisk vigtigt at se nærmere på et område, der ligger tæt på grænsen af det benyttede begrebsapparat.

Investeringerne

Såvel hos klassikerne som i nyere vækstteorier spiller investeringerne en nøglerolle for den økonomiske vækst. Et spring i investeringsniveauet er da også et hovedargument i Sv. Aa. Hansens tese om et økonomiske gennembrud i anden halvdel af 1890-erne, og vel også i overgangen til en højere væksttakt efter 2. verdenskrig. For investeringstallene bygger Sv. Aa. Hansen videre på Bjerke & Ussings serier, der ikke medtager reparationer og vedligeholdelser samt besætnings- og lagerforøgelser. De foreliggende investeringsserier rejser flere spørgsmål. For det første lå Bjerke & Ussings tal for bruttoinvesteringerne navnlig i 1870erne og 80erne på et væsentligt højere niveau i den første udgave fra 1955 end i den endelige udgave. Grundlaget for denne ændring fremgår ikke af den tilknyttede dokumentation (Bjerke og Ussing, 1958, 130).

For det andet giver bruddet i serierne ved 2. verdenskrig anledning til store problemer. Ved den nye opgørelse i 1946 medtoges i modsætning til tidligere udgifter til »vedligeholdelse og reparation m.v.« under investeringerne. De forskellige forsøg på opjustering af bruttoinvesteringerne i 1930erne giver et noget forskelligt resultat (Det statistiske Departement, 1951, 95, og Hansen, 1974, 241).⁷ Især er der grund til at være opmærksom på, at Sv. Aa. Hansens tal for de samlede nettoinvesteringer forud for 1947 ikke medtager lagerforøgelser uden for landbruget. Fra 1947 udgør disse lagerforøgelser i næsten alle år en betragtelig andel af nettoinvesteringerne. Tallene for de samlede nettoinvesteringer fra 1947 er således ikke sammenlignelige med opgørelser for de tidligere år.⁸

For det tredje er der næppe tvivl om, at Sv. Aa. Hansens tal for bruttoinvesteringerne viser en alt for lav væksttakt fra 1870 til 1894. Hovedgrundlaget er Bjerke & Ussings faste nyinvesteringer, og den centrale serie dækker nyinvesteringerne i byggeriet (Bjerke og Ussing, 1958, 127-34, og 150). Ved beregningen støtter Bjerke & Ussing sig dels på importen af savskåret nåletræ, dels på oplysninger om produktionen af teglsten ca. 1883(1882) hos W. Scharling og i 1897 efter håndværks- og industritællingen. Disse er derefter sammenvæjet i forholdet 2 : 1. Endvidere er der taget »et vist hensyn« til stigningerne i den samlede brandassurancesum for bygninger, som de fremgår af Viggo Schou (1911). Scharlings skøn på ca. 150 mio. sten o. 1882 er imidlertid meget for lavt. En ny detailundersøgelse af periodens teglværksindustri når i ste-

7. Sv. Aa. Hansen vælger naturligt nok for 1938 og 1947-60 at følge den seneste revision fra Det Statistiske Departement (1962), bortset fra en trykfejl for lagerforøgelserne uden for landbruget i 1951, hvor der i stedet for 400 mio. kr. burde stå 300 mio. kr., og de samlede nettoinvesteringer nedjusteres tilsvarende. Desværre er Statistisk Departements revisioner ikke dokumenterede, ligesom de ikke udfylder hullet mellem 1938 og 1947.

8. Et lignende brud optræder i 1876, hvor de samlede nettoinvesteringer for første gang inkluderer besætnings- og lagerforøgelser i landbruget (Hansen, 1974, 239-40).

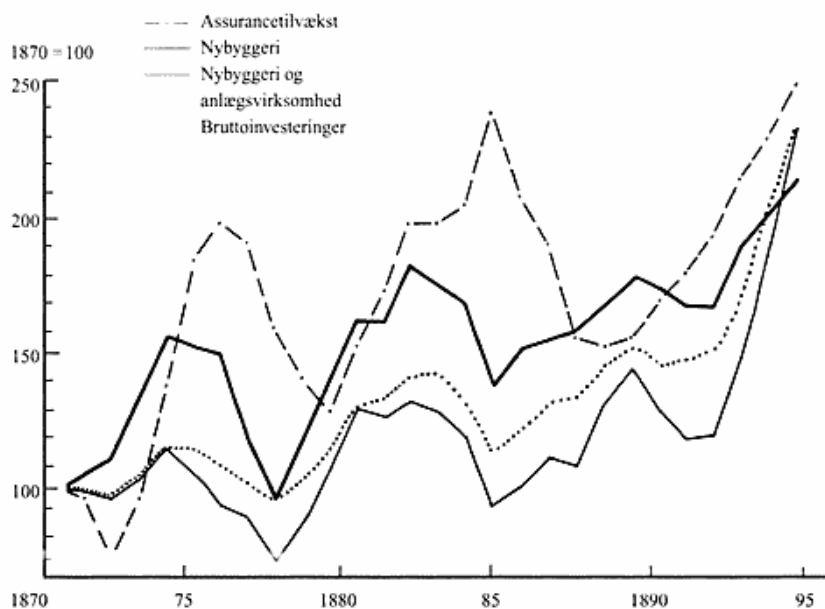

Fig. 1. Forskellige investeringsmål 1870-1914.⁹

det frem til et skøn på 345 mio. sten o. 1882, ca. 227 mio. o. 1872, og ca. 431 mio. sten i 1897 (Hyldtoft, 1992). Hvis man med støtte i disse tre tal og importen af savskåret nåletræ i m³ beregner nybyggeriet efter Bjerke & Ussings retningslinjer, bliver resultatet en væsentligt stærkere vækst fra 1870 til 1894 end hos Bjerke & Ussing. Mens de kun finder en samlet vækst i nybyggeri og anlægsvirksomhed på 20% i faste priser fra 1870 til 1894, viser den nye opgørelse en vækst på 67% i nybyggeriet i samme periode (fig. 1). Tallene tyder samtidigt på, at Sv. Aa. Hansen og Bjerke & Ussing overvurderer væksten i investeringerne i anden halvdel af 1890erne. Det økonomiske skel i midten af 1890erne ser ud til at have været mindre skarpt, end hidtil antaget.¹⁰

Kapitalapparatet

På mødet om historiske nationalindkomstberegninger i København i september

9. »Assurancetilvækst« er stigningen i den samlede brandassurance for bygninger, deflateret med murstensprisen; begge er forinden udjævnet med 3-års glidende middeltal (Schou, 1911, 158, og Pedersen og Petersen, 1938, 248-49). »Nybyggeri og anlægsvirksomhed« er fra Bjerke og Ussing (1958, 150) i 1929-priser. »Bruttoinvesteringer« er fra Sv. Aa. Hansen (1974, 236-37) i 1929-priser. »Nybyggeri« er en nykonstrueret kurve, beregnet på grundlag af importen af savskåret nåletræ og en teglstensproduktion på 250 mio. sten i 1872, 377 mio. i 1882 og 468 mio. i 1897.

10. For årene fra 1835 til 1870 beregner Sv. Aa. Hansen bruttoinvesteringerne efter tilsvarende principper som Bjerke & Ussing i den følgende periode (Hansen, 1974, 320). Det er ikke muligt at gennemskue, hvordan denne beregning nærmere er gennemført, bl.a. fordi den øjensynligt er foretaget uden tal for teglværksproduktionen forud for 1870.

1992 talte Angus Maddison varmt for, at den vigtigste umiddelbare opgave var at få etableret de hidtil manglende historiske serier over kapitalapparatets størrelse gennem tiden.¹¹ Et sådant projekt kan nok få det til at svimle for en historiker og vel også for en del andre. Alligevel er det værd at gøre forsøget. Serierne har central betydning, og omhyggeligt udarbejdede skøn med angivelse af de væsentligste usikkerheder vil være et betydeligt fremskridt i forhold til de foreliggende, uensartede skøn fra tilfældige enkeltår og kortere serier.

Der foreligger et enkelt, ganske nyt forsøg på at opstille lange serier over kapitalapparatet fra 1845-1970, udarbejdet af Niels Kærgård (1991, 71-82, 516-17, og 619-21). Kærgårds hovedsigte har imidlertid ikke været opstillingen af disse serier, men blot at etablere nogle tålelige rækker, der kunne indgå i værkets mange økonomiske beregninger. Hans første trin består i at beregne kapitalapparatet i 1875. For landbruget sker det direkte på grundlag af datidens statistik, for byerhvervene på basis af bruttofaktorkomsten under antagelse af en capital-output koefficient på 3,5. Derefter regnes frem og tilbage med støtte i Sv. Aa. Hansens investeringstal. Fremgangsmåden kan måske gå an som et første forsøg. Problemerne er dog så mange, at serierne snarere virker som en opfordring til at få etableret bedre serier, end en varig løsning.

At antage en bestemt kapital-output koefficient, hentet fra nyere udenlandske undersøgelser, er både datamæssigt og metodisk diskutabelt, ikke mindst da et af forfatterens hovedanliggender er at se på størrelsen og udviklingen af capital-output forholdet i Danmark.¹² Fremskrivningen ved hjælp af investeringstallene er en farlig vej. Selv om investeringer og kapitalapparat både som begreber og materialemæssigt vil være tæt beslægtede, er det mere betryggende i det mindste med jævne mellemrum at opstille selvstændige tal for kapitalapparatet. Den benyttede procedure forudsætter desuden nogle bastante og ikke særligt overbevisende forudsætninger om faste afskrivningsrater, konkret er valgt 8% for maskiner og 0,5% for huse og grunde gennem hele perioden.¹³ Med denne metode vil de ovennævnte problemer med investeringstallene også umiddelbart slå igennem i serierne for kapitalapparatet. Endelig vil de fleste næppe være begejstrede for deflateringen med konsumpristallet.

På den anden side giver Kærgårds arbejde et godt udgangspunkt for et projekt med etableringen af historiske serier for kapitalapparatet. De tidligere undersøgelser bliver draget frem, sammenlignet indbyrdes og med de nye serier. I forbavsende grad harmonerer de forskellige skøn rimeligt pænt med hinanden. Det tyder på, at det er muligt at komme et pænt stykke vej frem.

11. Det danske arbejde med nationalregnskabstal tog sin begyndelse på dette område med V. Falbe-Hansens undersøgelse i 1873 (Falbe-Hansen, 1873, og Hyldtoft, 1993).

12. Med de benyttede beregninger viser denne sig iøvrigt gennem hele perioden at ligge væsentligt under 3,5 i byerhvervene (Kærgård, 1991, 145).

Konklusion

Ved deres fremkomst hævdede de to store danske, historiske nationalindkomstserier af Bjerke & Ussing og Svend Aage Hansen sig godt internationalt. I de seneste år har flere fremhævet behovet for en ny generation af historiske nationalindkomstberegninger, som allerede er gennemført i flere af vore nabolande. En sådan revision vil åbne en række muligheder. Det gælder en gennemført og let tilgængelig dokumentation, en udbygning af den tidsmæssige dækning, en revision af prisdeflateringerne, opstilling af nye serier for landbrug og industri, større opmærksomhed om den uformelle sektor, etablering af reviderede tal for investeringerne og beregning af nye serier for kapitalapparatet.

Litteratur

- Abildgren, K. og Nørskov, A. 1991. *Konstruktion af en input-output tabel for 1934*. Stor opgave i økonomi. Upubl. Kbh.
- Bergsøe, A. F. 1846. Om omfanget af den danske husflids frembringelser, *Kvartalsberetninger fra Industriforeningen*, 90-114.
- Bjerke, K. 1955. The National Product of Denmark, 1870-1952, i Simon Kuznets (red.): *Income and Wealth, Series V*, London, 123-51.
- Bjerke, K. og Ussing, N. 1958. *Studier over Danmarks Nationalprodukt 1870-1950*. Kbh.
- Bonke, J. 1987. Husholdningernes økonomi, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 223-33.
- Christensen, J. P. 1992a. Om udviklingen i løn og realløn for byarbejdere i Danmark i årtierne op til 1870, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 381-90.
- Christensen, J. P. 1992b. *Om lønudviklingen for byarbejdere i Danmark 1830-1870*. Upubl. memo. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1968-69. Landbrugsstatistik 1900-1965, I-II. *Statistiske Undersøgelser*, nr. 22 og 25. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1969. Kreditmarkedsstatistik. *Statistiske Undersøgelser*, nr. 24. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1972. Nationalregnskabsstatistik 1960-1971. *Statistiske Efterretninger*, nr. 79. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1983. *Nationalregnskabsstatistik 1966-1981*. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1992. Kim Abildgren: Konstruktion af en input-output tabel for Danmark 1934. *Arbejdsnotat* nr. 36. Kbh.
- Falbe-Hansen, V. 1873. Danmarks nationalformue, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 389-437.
- Falbe-Hansen, V. 1891. Nationens formue, i V. Falbe-Hansen og Will. Scharling: *Danmarks Statistik, Supplementbind*, Kbh.
- Hansen, Sv. Aa. 1970. *Early Industrialisation in Denmark*. Kbh.
- Hansen, Sv. Aa. 1972-74. *Økonomisk vækst i Danmark, I-II*. Kbh.
- Henningsen, Sven. 1944. *Studier over den økonomiske liberalismes gennembrud i Danmark. Landhåndværket*. Göteborg.
- Henriksen, Ingrid. 1990. Peasant and the Market, *Scandinavian Economic History Review*, 3-21.
- Henriksen, Ole Bus og Ølgaard, Anders. 1960. *Danmarks udenrigshandel 1874-1958*. Kbh.
- Hyldtoft, Ole. 1984. *Københavns Industrialisering 1840-1914*. Herning.
- Hyldtoft, Ole. 1992. *Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1930*, 110. Upubl. manus. Kbh.
- Hyldtoft, Ole. 1993a. Danske nationalindkomstberegningers historie, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 254-71.
- Hyldtoft, Ole. 1993b. Danske historiske nationalindkomstberegninger, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 344-53.
- Jensen, S. P. 1991. Mennesket, naturen og »landbrugsreformerne«, *Bol og By*, 7-54.
- Johansen, H. Chr. 1985. *Dansk økonomisk sta-*

Konklusion

Ved deres fremkomst hævdede de to store danske, historiske nationalindkomstserier af Bjerke & Ussing og Svend Aage Hansen sig godt internationalt. I de seneste år har flere fremhævet behovet for en ny generation af historiske nationalindkomstberegninger, som allerede er gennemført i flere af vore nabolande. En sådan revision vil åbne en række muligheder. Det gælder en gennemført og let tilgængelig dokumentation, en udbygning af den tidsmæssige dækning, en revision af prisdeflateringerne, opstilling af nye serier for landbrug og industri, større opmærksomhed om den uformelle sektor, etablering af reviderede tal for investeringerne og beregning af nye serier for kapitalapparatet.

Litteratur

- Abildgren, K. og Nørskov, A. 1991. *Konstruktion af en input-output tabel for 1934*. Stor opgave i økonomi. Upubl. Kbh.
- Bergsøe, A. F. 1846. Om omfanget af den danske husflids frembringelser, *Kvartalsberetninger fra Industriforeningen*, 90-114.
- Bjerke, K. 1955. The National Product of Denmark, 1870-1952, i Simon Kuznets (red.): *Income and Wealth, Series V*, London, 123-51.
- Bjerke, K. og Ussing, N. 1958. *Studier over Danmarks Nationalprodukt 1870-1950*. Kbh.
- Bonke, J. 1987. Husholdningernes økonomi, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 223-33.
- Christensen, J. P. 1992a. Om udviklingen i løn og realløn for byarbejdere i Danmark i årtierne op til 1870, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 381-90.
- Christensen, J. P. 1992b. *Om lønudviklingen for byarbejdere i Danmark 1830-1870*. Upubl. memo. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1968-69. Landbrugsstatistik 1900-1965, I-II. *Statistiske Undersøgelser*, nr. 22 og 25. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1969. Kreditmarkedsstatistik. *Statistiske Undersøgelser*, nr. 24. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1972. Nationalregnskabsstatistik 1960-1971. *Statistiske Efterretninger*, nr. 79. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1983. *Nationalregnskabsstatistik 1966-1981*. Kbh.
- Danmarks Statistik. 1992. Kim Abildgren: Konstruktion af en input-output tabel for Danmark 1934. *Arbejdsnotat* nr. 36. Kbh.
- Falbe-Hansen, V. 1873. Danmarks nationalformue, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 389-437.
- Falbe-Hansen, V. 1891. Nationens formue, i V. Falbe-Hansen og Will. Scharling: *Danmarks Statistik, Supplementbind*, Kbh.
- Hansen, Sv. Aa. 1970. *Early Industrialisation in Denmark*. Kbh.
- Hansen, Sv. Aa. 1972-74. *Økonomisk vækst i Danmark, I-II*. Kbh.
- Henningsen, Sven. 1944. *Studier over den økonomiske liberalismes gennembrud i Danmark. Landhåndværket*. Göteborg.
- Henriksen, Ingrid. 1990. Peasant and the Market, *Scandinavian Economic History Review*, 3-21.
- Henriksen, Ole Bus og Ølgaard, Anders. 1960. *Danmarks udenrigshandel 1874-1958*. Kbh.
- Hyldtoft, Ole. 1984. *Københavns Industrialisering 1840-1914*. Herning.
- Hyldtoft, Ole. 1992. *Teknologiske forandringer i dansk industri 1870-1930*, 110. Upubl. manus. Kbh.
- Hyldtoft, Ole. 1993a. Danske nationalindkomstberegningers historie, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 254-71.
- Hyldtoft, Ole. 1993b. Danske historiske nationalindkomstberegninger, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 344-53.
- Jensen, S. P. 1991. Mennesket, naturen og »landbrugsreformerne«, *Bol og By*, 7-54.
- Johansen, H. Chr. 1985. *Dansk økonomisk sta-*

- tistik 1814-1980*. Gyldendals Danmarks Historie, bd. 9. Kbh.
- Jorgensen, H. C. 1946. *Hvor stor en del af indtægten unddrager skattesnyderne det offentlige?* Kbh.
- Krantz, O. 1974-75. Anmeldelse af Sv.A. Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, *Economy and History*; 1974, 128-30, og 1975, 83-89.
- Krantz, O. og Nilsson, Carl-Axel. 1975. *Swedish National Product 1861-1970*. Lund.
- Kristensen, N. B. 1987. *Industriel og økonomisk vækst i Danmark 1872-1913*. Stor opgave i økonomi. Upubl. Kbh.
- Kristensen, N. B. 1989. Industrial Growth in Denmark, 1872-1913, *Scandinavian Economic History Review*, 3-22.
- Kærgård, N. 1991. *Økonomisk vækst*. Kbh.
- Lindhard, E. 1926. Danmarks landbrug 1875-1925, *Lantbruget i Norden*, 143-327. Göteborg.
- Nilsson, Carl-Axel. 1991. Er der behov for et HND?, *Historisk Tidsskrift*, 218-26.
- Pedersen, J. 1930. *Arbejdslønnen i Danmark 1850-1913*. Kbh.
- Scharling, W. 1885. Nationalindkomst – arbejdsløn, i V. Falbe-Hansen og Will. Scharling: *Danmarks Statistik*, 1. bd., Kbh., 756-82.
- Schou, Viggo. 1911. *Byggevirksomheden i Danmark i de sidste 75 år*. Slagelse.
- Schönemann-Paul, Helle. 1989. *Husholdningsproduktionens udvikling i Danmark i økonomisk-historisk belysning*. Stor opgave i økonomi. Upubl. Kbh.
- Skade, H. N. 1932. Erhvervenes samfundsmæssige udbytte, *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 113-45.
- Det statistiske Departement. 1945. Nationalindkomsten 1930-44. *Statistiske Efterretninger*, nr. 52. Kbh.
- Det statistiske Departement. 1948. Nationalproduktet og nationalindkomsten 1930-46. *Statistiske Meddelelser*, 4.129.5. Kbh.
- Det statistiske Departement. 1948a. Nationalprodukt og nationalindkomst 1946 og 1947. *Statistiske Efterretninger*, nr. 25, Kbh., 203-10.
- Det statistiske Departement. 1951b. Nationalproduktet og nationalindkomsten 1946-49. *Statistiske Meddelelser*, 4.140.2. Kbh.
- Det statistiske Departement. 1955. Nationalregnskabsstatistik 1947-1954. *Statistiske Meddelelser*, 4.160.2. Kbh.
- Det statistiske Departement. 1958. Landbrugets priser 1900-1957. *Statistiske Undersøgelser*, nr. 1. Kbh.
- Det statistiske Departement. 1959. Danmarks energiforsyning 1900-1958. *Statistiske Undersøgelser*, nr. 2. Kbh.
- Det statistiske Departement 1962. Nationalregnskabsstatistik 1938 og 1947-1960. *Statistiske Undersøgelser* nr. 7. Kbh.
- Ussing, N. 1992. *Notat om Bjerke og Ussings bog*. Upubl. Kbh.
- Viby Mogensen, G. 1985a. *Sort arbejde i Danmark*. Kbh.
- Viby Mogensen, G. 1985b. On the measurement of economic growth in Denmark, i *Proceedings from the workshop on quantitative economic history at the University of Groningen, 2.-4. september*. Groningen.
- Viby Mogensen, G. 1987. *Historie og økonomi*. Kbh.
- Viby Mogensen, G. 1990. Time use on paid but untaxed (black) activities, G. Viby Mogensen (red.): *Time and consumption*, 217-42. Kbh.